

O „nowych” zabytkach z terenu osiedla Pogwizdów Nowy

Zabytkowy dom właściciela młyna przy ul. Łąkowej 6, widok od południowego wschodu. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Zabytkowy dom właściciela młyna przy ul. Łąkowej 6, widok od północnego zachodu. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Zabytkowy młyn rodziny Ungeheuerów przy ul. Łąkowej 2. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Skrzydło "małego" młyna gospodarczego z 1933 roku, elewacja południowo-wschodnia. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Skrzydło "dużego" młyna handlowego z 1938 roku, elewacja południowo-wschodnia. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Skrzydło "dużego" młyna handlowego z 1938 roku, południowo-zachodnia ściana szczytowa. Po lewej skrzydło młyna od ul. Łąkowej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Widok na dawny zakład przemysłowy od strony zachodniej. Od lewej: tartak, skrzydło środkowe, skrzydło od ul. Łąkowej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Widok na dom od południowego wschodu, w tle jeden z budynków dawnego przedsiębiorstwa. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Studnia po wschodniej stronie posesji właściciela młyna. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Dom Stanisława Rzucidły przy ul. Pogwizdowskiej 156 od wschodu. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Dom zwany "Belwederem" oraz "kamienicą Micalików" przy ul. Pogwizdowskiej 184. Widok od ulicy od strony południowej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Dom zwany "Belwederem" oraz "kamienicą Micalików" przy ul. Pogwizdowskiej 184. Widok od ulicy od strony południowo-zachodniej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Figurka Pana Jezusa w niszy w elewacji frontальной domu zwanego "Belwederem" oraz "kamienicą Micalików" przy ul. Pogwizdowskiej 184. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Dom zwany "Belwederem" oraz "kamienicą Micalików" przy ul. Pogwizdowskiej 184. Widok od podwórza od strony północnej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Kapliczka Pana Jezusa i Matki Bożej przy ul. Pogwizdowskiej 51. Widok od ulicy od strony północno-wschodniej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Kapliczka Pana Jezusa i Matki Bożej przy ul. Pogwizdowskiej 51. Widok na północno-zachodnią ścianę kapliczki. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Figurka Pana Jezusa w ścianie północno-wschodniej kapliczki przy ul. Pogwizdowskiej 51. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Figurka Matki Bożej w ścianie północno-wschodniej kapliczki przy ul. Pogwizdowskiej 51. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej przy ul. Pogwizdowskiej 216. Widok od ulicy od strony południowej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej przy ul. Pogwizdowskiej 216. Widok od podwórza od strony północno-wschodniej. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Figurka Matki Bożej w niszy najwyższej kondygnacji w ścianie południowo-zachodniej kapliczki przy ul. Pogwizdowskiej 216. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Figurka Matki Bożej w niszy środkowej kondygnacji w ścianie południowo-zachodniej kapliczki przy ul. Pogwizdowskiej 216. Materiały Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków UM Rzeszowa

Czy wiesz, że ... wraz z włączeniem z dniem 1 stycznia 2021 roku Pogwizdowa Nowego w administracyjne granice miasta, Rzeszów „zyskał” sześć „nowych” obiektów zabytkowych z terenu przyłączonego osiedla? Są to zabytki budownictwa przemysłowego (młyn oraz dom właściciela młyna), dwa murowane domy mieszkalne oraz dwie kapliczki.

Zarządzeniem Nr XVIII/1117/2020 Prezydenta Miasta Rzeszowa z dnia 30 grudnia 2020 r. w sprawie aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków, do Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Rzeszowa zostało włączonych sześć obiektów, które do tego czasu stanowiły zasoby zabytkowe gminy Głogów Małopolski. Są to zabytki budownictwa przemysłowego (młyn oraz dom właściciela młyna), dwa murowane domy mieszkalne oraz dwie kapliczki. Dla obiektów tych zostały sporządzone nowe karty adresowe, które zostały włączone do Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Rzeszowa Zarządzeniem Nr 0050/328/2023 Prezydenta Miasta Rzeszowa z dn. 14 lipca 2023 r. w sprawie aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Rzeszowa. Opracowanie dokumentacji konserwatorskiej, zawierającej aktualne dane adresowe, stało się okazją do głębszego rozpoznania nie tylko „nowych” zabytków, ale także, poprzez zabytki, miejscowości, której historię i kulturę dokumentuje jej zachowane dziedzictwo materialne. Przymiotnik *nowy* jest tu celowo ujęty w cudzysłów, ponieważ nie oznacza on, że obiekty te zostały uznane za zabytki dopiero przy poszerzeniu granic miasta (wręcz przeciwnie, obiekty te funkcjonują jako zabytki już od kilku lat), ale oznacza, że są „nowe” dla Rzeszowa, którego zadaniem od 2021 roku jest zapewnienie zabytkom z Pogwizdowa Nowego należytej opieki konserwatorskiej jako obiektom znajdującym się już na terenie miasta.

Pogwizdów do 1927 roku był przysiółkiem Rudnej Wielkiej. Jego historia sięga około 1850 roku, kiedy to w miejscowości pojawiały się pierwsze domy mieszkalne. W 1927 roku Pogwizdów odłączył się od gminy Rudna Wielka i zmienił nazwę na Pogwizdów Nowy. Trzy lata później ustanowiono odrębne sołectwo o tej samej nazwie i to właśnie z czasów początków Pogwizdowa Nowego jako samodzielnej gminy pochodzą, poza kapliczkami, „nowe” zabytki nieruchomości Rzeszowa.

Przegląd zabytków Pogwizdowa Nowego otwiera zespół młyna oraz domu właściciela młyna przy ul. Łąkowej 2 i 4, który był już tematem jednej z odsłon cyklu „Ciekawostki o rzeszowskich zabytkach”.

Młyn jest elementem dawnego założenia o funkcji mieszkalno-przemysłowej, w skład którego wchodził uruchomiony w 1927 roku tartak oraz dom właściciela przedsiębiorstwa. Młyn gospodarczy z 1933 roku, zwany „małym”, został rozbudowany w 1938 roku na duży młyn handlowy. Budowę młyna rozpoczął mieszkaniec Pogwizdowa Michał Micał. Po jego tragicznej śmierci w trakcie realizacji inwestycji, nieukończone założenie odkupił od wdowy Honoraty Micał Karol Ungeheuer, który sfinalizował uruchomienie przedsiębiorstwa. Karol Ungeheuer należał do znanego rodu młynarzy. Jego przodkowie przybyli do Królestwa Galicji i Lodomerii z Bawarii pod koniec XVIII wieku w ramach tzw. kolonizacji józefińskiej. Ungeheuerowie zajmowali się młynarstwem i tę profesję kontynuowali w Polsce, przekazując ją z pokolenia na pokolenie. Założyli łącznie około pięciuset młynów, w tym m. in. w Staromieściu, Wilkowyi, Przybyszówce, Trzcianie,

Frysztaku, Pysznicy. Młyn w Pogwizdowie Nowym był największym przedsiębiorstwem w miejscowości, zaopatrującym w mąkę wszystkie piekarnie w Rzeszowie oraz wojsko.

Karol Ungeheuer przed zakupem inwestycji przebywał w Stanach Zjednoczonych i to stamtąd przywiózł do Pogwizdowa Nowego śmiałe rozwiązania architektoniczne i budowlane. Na uwagę zasługują surowe ceglane elewacje ze skromnym detalem architektonicznym w postaci międzykondygnacyjnych gzymsów i narożnych lizen, a w pomieszczeniu obecnego sklepu ceglane ściany z ozdobnymi odcinkowymi nadprożami oraz okazała konstrukcja drewnianego stropu.

Młyn, po zawirowaniach czasów po II wojnie światowej, kiedy to zamknięto produkcję a budynek przeznaczano do różnych celów, został przywrócony do pierwotnej funkcji w 1992 roku i jeszcze na początku lat 2000. mieszkańcy Pogwizdowa Nowego mieli w nim własne zboże. Dziś budynek jest siedzibą firmy handlowej.

Zaraz za młynem przy ul. Łąkowej 6 znajduje się dom właściciela młyna o malowniczej romantycznej sylwecie. Został on wzniesiony przez Karola Ungeheuera w latach 20. XX wieku po powrocie ze wspomnianej podróży do Stanów Zjednoczonych na fali fascynacji stylem wiktoriańskim. Do tego modnego w drugiej połowie XIX wieku po drugiej stronie Atlantyku stylu nawiązuje oryginalna, nieregularna bryła domu ze strzelistą wieżyczką i urozmaiconym dachem, a także piękne drewniane elewacje odrestaurowane podczas niedawnego remontu. Zespół młyna posiada unikatowe wartości artystyczne (architektoniczne), krajobrazowe, historyczne i naukowe. Jest świadectwem architektury przemysłowej oraz wiejskiego budownictwa jednorodzinne o cechach reprezentacyjnych. Dokumentuje rozwój gospodarczy i społeczny dawnej wsi w okresie międzywojennym, jest także nośnikiem historii młynarstwa oraz działalności rodu Ungeheuerów na Podkarpaciu.

Kolejne dwa zabytki to murowane domy mieszkalne przy ul. Pogwizdowskiej 156 i 184, które w momencie ich powstania i długo po tym wyraźnie odcinały się od tradycyjnej wiejskiej zabudowy drewnianej.

Dom przy ul. Pogwizdowskiej 156 został wybudowany przez lokalnego społecznika kolejarza Stanisława Rzucidłę. Powstał w czasie, kiedy ludność zamieszkiwała przeważnie w drewnianych chatach krytych strzechą, stanowił jeden z pierwszych w miejscowości reprezentacyjnych domów murowanych wieloizbowych o wysokim standardzie wyposażenia. Architektura domu nawiązywała do tradycyjnego dworu szlacheckiego o cechach klasycystycznych. W budynku w latach 1944-1949 mieściła się izba lekcyjna o powierzchni 34 m². Od 1891 roku dzieci z Pogwizdowa uczęszczają do szkoły w Rudnej Wielkiej, a od 1905 roku nauka odbywała się w Pogwizdowie w wynajętych domach. W latach 1909-1910 w miejscowości powstał murowany budynek z jedną salą lekcyjną i mieszkaniem dla nauczyciela, mieszczący jednoklasową szkołę z czterema oddziałami. Po II wojnie światowej placówkę tę przekształcono na siedmioklasową szkołę podstawową i, z uwagi na niedobór lokalowy, do czasu rozbudowy budynku szkoły, nauka odbywała się właśnie w domu Stanisława Rzucidły.

Budynek przy ul. Pogwizdowskiej 156 posiada wartości historyczne i naukowe. Obiekt dokumentuje rozwój wiejskiego budownictwa mieszkalnego. Jest nośnikiem historii wsi, szkolnictwa oraz przemian społecznych dokonujących się w lokalnej społeczności w okresie międzywojennym.

Dom przy ul. Pogwizdowskiej 184 nazywany był „Belwederem” lub „kamienicą Micalików”. Został wybudowany na przełomie lat 20. i 30. XX wieku przez pochodzącego z Pogwizdowa księdza Stanisława Trzeciaka (1873-1944), doktora teologii, profesora Akademii Duchownej w Petersburgu, szambelana papieskiego. Ksiądz Trzeciak był także działaczem społecznym oraz badaczem kultury Bliskiego Wschodu, zasłużonym w propagowaniu idei ruchu Prometeizmu. W latach 1923-1928 pełnił funkcję proboszcza w parafii w Dębowcu, a następnie w parafii św. Antoniego Padewskiego w Warszawie. Znane są poglądy i działania duchownego na tle antysemityzmu. Dom został wybudowany dla krewnych księdza z rodziny Micałów. Powstał w czasie, kiedy ludność zamieszkiwała przeważnie w drewnianych chatach krytych strzechą, stąd stanowi jeden z pierwszych w miejscowości reprezentacyjnych domów murowanych wieloizbowych o wysokim standardzie wyposażenia. W domu znajdowało się osiem pokoi, zamieszkiwanych przez kilka rodzin. Z racji pełnionych funkcji fundator domu najprawdopodobniej w nim nie mieszkał. Budynek ze względu na swoją okazałość nazywany był „Belwederem”, a biegnąca wzdłuż niego w kierunku północnym uliczka, łącząca dwie główne drogi wsi, tj. „Zapłocie” z „Za Wsią” – „Belwederską”. Mieszkańcy nazywali również dom „kamienicą Micalików” – kamienicą, ponieważ nazywano tak potocznie każdy murowany dom, oraz Micalików – od zamieszkałej w domu rodziny Micałów. W 1969 roku dom zakupił ks. Franciszek Kość, który zamieszkał w domu po przejściu na wcześniejszą emeryturę w 1986 roku. Dzięki jego staraniom w 1989 roku w domu w kondygnacji piwnicznej w pokojach wychodzących na ul. Pogwizdowską otwarto kaplicę, w której odprawiano mszę świętą. Od śmierci księdza około 2010 roku dom pozostaje nieużytkowany.

Budynek posiada wartości artystyczne (architektoniczne), krajobrazowe, historyczne i naukowe. Dokumentuje rozwój wiejskiego budownictwa mieszkalnego o cechach reprezentacyjnych. Cechuje się wysoką integralnością zachowanej oryginalnej substancji zabytkowej, tj. tynków z detalem architektonicznym, drewnianej skrzyniowej stolarki okiennej, metalowych balustrad balkonów oraz niszy z figurką Serca Pana Jezusa. Neoklasycystyczny kostium domu wpisuje się w aktualny w pierwszej połowie lat 20. XX wieku trend architektoniczny, polegający na kontynuowaniu przedrozbiorowego klasycyzmu epoki Stanisława Augusta Poniatowskiego i będący odpowiedzią na poszukiwanie stylu narodowego u progu odzyskanej niepodległości. Budynek jest nośnikiem historii wsi, życia religijnego mieszkańców oraz przemian społecznych dokonujących się w lokalnej społeczności w okresie międzywojennym.

Zabytki Pogwizdowa Nowego reprezentują także dwie kapliczki przy ul. Pogwizdowskiej 51 i 216. Pierwsza z nich, wykonana z piaskowca pod koniec XIX wieku, poświęcona jest Panu Jezusowi i Matce Bożej. Została ufundowana przez rodzinę Waltosiów jako wotum wdzięczności za uchronienie od zarazy cholery. Druga kapliczka pochodzi z około 1840 roku i dedykowana jest Matce Bożej Niepokalanie Poczętej. Ufundował ją Maciej Majcher, pradiadek dawnej właścicielki posesji, Rozalii Waltoś. Wykonana została w tradycyjnej technice – jest murowana z cegły, otynkowana i bielona.

Obydwa obiekty to typowe kapliczki słupowe o formie trzykondygnacyjnych graniastosłupów noszących cechy architektury klasycystycznej. Posiadają wartości artystyczne, krajobrazowe, historyczne i naukowe. Są nośnikiem historii, obyczajów i życia religijnego mieszkańców przysiółka Pogwizdowa końca XIX wieku.

W zabytkach Pogwizdowa Nowego, stanowiących zachowane dziedzictwo materialne dawnej wsi, przegląda się historia miejscowości oraz codzienne życie i obyczaje jej mieszkańców. Rzeszów tym samym „zyskał” obiekty, które są elementami lokalnej tożsamości i łączności między pokoleniami.

Karolina Chomiczewska
Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków
Urzędu Miasta Rzeszowa

Źródła:

Karty adresowe gminnej ewidencji zabytków opracowane na podstawie:

Justyna Bator, Justyna Kłeczek, Arkadiusz Kornacki, Kamila Lis, Edyta Martynuska, Julia Przywara. *Pogwizdów Nowy dawniej i dziś*, Koło Naukowe z Historii, Zespół Szkół w Pogwizdowie Nowym, s. 67-70.

Barbara Bosak, *Młyn przy ul. Lwowskiej 100*, karta adresowa gminnej ewidencji zabytków, Rzeszów 2006.

Anna Gorczyca, „Potomkowie austriackiego kolonisty służyli Polsce”, „Wyborcza.pl AKADEMIA OPOWIEŚCI”, 28 października 2018 roku, (dostęp: 14 marca 2023 r.).

Bartosz Podubny, *Młyn przy ul. Dębickiej 1*, karta adresowa gminnej ewidencji zabytków, Rzeszów 2011.

Jacek Stachewicz, „Virtuti Militari nr 1923”. „Skarby Podkarpackie”, Nr 1(20) 2010, styczeń-luty, s. 22-23.

Szlakiem zabytków Pogwizdowa Nowego, Koło Naukowe z Historii, Zespół Szkół w Pogwizdowie Nowym 2021-2013, s. 36-37.

Irena Wójcik, *Pogwizdów Nowy w powiecie rzeszowskim*, Rzeszów 1972, s. 161-162.

Rozmowa z Panem Leopoldem Ungeheuerem przeprowadzona dnia 21 kwietnia 2022 r.

Rozmowa z Panią Kazimierą Mikułą przeprowadzona dnia 26 sierpnia 2022 roku.

Karty adresowe zabytków z terenu os. Pogwizdów Nowy dostępne są w Biuletynie Informacji Publicznej Miasta Rzeszowa:

[Młyn przy ul. Łąkowej 2](#)

[Dom właściciela młyna przy ul. Łąkowej 6](#)

[Dom przy ul. Pogwizdowskiej 156](#)

[Dom zwany "Belwederem" i "kamienicą Micalików" przy ul. Pogwizdowskiej 184](#)

[Kapliczka Pana Jezusa i Matki Bożej przy ul. Pogwizdowskiej 51](#)

[Kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej przy ul. Pogwizdowskiej 216](#)